

[B] “DIT IS DE RUST, DIT IS DE DOOD.”
MIEKE KOENEN OVER LEVEN EN WERK
VAN IDA GERHARDT

In januari 2014 verscheen, als omvangrijke paperback, de veertiende druk van de *Verzamelde gedichten* van Ida Gerhardt (1905-1997). Dat is om twee redenen bijzonder. De eerste is dat hieruit blijkt dat deze traditionele, sterk door de oudheid geïnspireerde poëzie (Gerhardt was een gedreven lerares klassieke talen) nog steeds nieuwe lezers trekt. De tweede is dat het aanvankelijk niet de bedoeling is geweest haar gedichten gezamenlijk uit te geven. In 1980, toen Gerhardt de P.C. Hooftprijs kreeg, besloot uitgever Johan Polak een eenmalige editie van alle dichtbundels in één deel op de markt te brengen. Toen die onverwacht snel was uitverkocht, ging hij tot herdrukken over. Tegelijk verscheen een essay in boekvorm over haar werk: *Het ingeklonken lied* van Jan van der Vegt. In feite was dit de eerste volwaardige publicatie die aan haar werk was gewijd. Weliswaar was in 1974 het boekje *De hand van de dichter* verschenen, geschreven door Gerhardts levensgezellin, de neerlandica Marie van der Zeyde (1906-1990), maar dat was een onbruikbaar, want ronduit hagiografisch geschrift. Na *Het ingeklonken lied* verscheen een hele reeks studies over Gerhardts leven en werk, onder meer ‘*In de taal zelf verscholen*’ (1983) van dichteres-critica Anneke Reitsma en *Stralend in gestrengde samenhang. Ida Gerhardt en de klassieke oudheid* (2002) van Mieke Koenen, docente Latijn aan de VU Amsterdam, die in samenwerking met Ben Hosman ook een selectie uit de vele honderden brieven van Gerhardt uitgaf (*Courage!*, 2005).

Het nieuwe boek van Mieke Koenen, *Dwars tegen de keer. Leven en werk van Ida Gerhardt* (2014), overtreft zowel in omvang als in diepgang alle bestaande literatuur over Ida Gerhardt. Het telt achttien hoofdstukken, met een totaal van achthonderdzeventien bladzijden. Zij zijn gewijd aan belangrijke episoden in het leven van Gerhardt of aan de uitgave van een nieuwe dichtbundel. In het uitgebreide notenapparaat staan de bronnen waarop haar tekst is gebaseerd: brieven, secundaire literatuur en de recensies van de bundels. Zij heeft misverstanden over de persoon van Gerhardt bestreden, onbekende brieven, gedichten en

prozastukken van haar gepubliceerd. Daarnaast heeft zij tal van gedichten opnieuw geïnterpreteerd. Enkele voorbeelden moeten volstaan om deze uitspraak te onderbouwen.

In 1945 verscheen Gerhardts tweede bundel: *Het veerhuis*. De Maatschappij der Nederlandse Letterkunde kende haar daarvoor de Lucy B. en C.W. van der Hoogtprijs toe. Eind december reisde zij van haar woonplaats Kampen naar Leiden om de prijs in ontvangst te nemen. Daarna vertrok zij naar Voorschoten, waar haar vader, haar oudere zuster Truus (1899-1960) en veel jongere zuster Mia (1918-1988) met de maaltijd op haar wachtten. Volgens Marie van der Zeyde (*De hand van de dichter*, 1974) heerste er een grafstemming ten huize Gerhardt: er waren geen felicitaties, niemand vroeg haar hoe het in Leiden was gegaan. Ida was daarover geschokt: zij begreep dat haar vader en zusters vonden dat de prijs Truus toekwam, die in de jaren dertig ook twee goed ontvangen bundels had geschreven. Zij verliet Voorschoten zo gauw zij kon en reisde via Leiden naar het duistere Kampen, waar de kachel in haar huurkamer niet meer brandde – de details van dit verhaal komen voor rekening van Marie, de kern van Ida.

In diverse publicaties wordt deze lezing van de gebeurtenissen geaccepteerd, bijvoorbeeld in Van der Vegt (1980), Reitsma (1983) en Koenen (2002). In dit nieuwe boek wordt het verhaal echter een “vertekende herinnering” genoemd. Dat maakt Koenen op uit twee contemporaine documenten, die aangeven dat Gerhardt helemaal niet direct uit Voorschoten was vertrokken, maar daar zeker nog zes dagen was gebleven. Als dat juist is, kan de versie van Ida/Marie niet kloppen. Wellicht heeft Gerhardt haar gevoelens van gebrek van waardering door haar familie bevestigd gezien. De boze genius was in haar ogen de dominante, jaloerse Truus: hun contacten werden na 1945 dan ook tot een minimum beperkt. Truus, tobkend met haar gezondheid en zwaar depressief, overleed plotseling in februari 1960; over de doodsoorzaak bestaan verschillende verklaringen. Koenen wijst er nu op dat Ida in een brief aan twee vriendinnen (26-11-1973) duidelijk laat uitkomen dat Mia en zij nooit getwijfeld hebben aan suïcide als oorzaak: in de *Nagelaten gedichten* van Truus, waarin doodsverlangen wordt uitgesproken, zijn voor die opvatting aanknopingspunten te vinden.

Er zijn twee personen die in Gerhardts vroege leven en lang daarna nog in haar werk een zeer grote rol gespeeld hebben: haar moeder en haar docent klassieke talen J.H. Leopold (1865-1925). Met haar moeder Ietje Blankevoort (1873-1934) was haar relatie zeer problematisch: Koenen noemt die verstoorde verhouding het kernprobleem van Gerhardts leven. Dat thema staat centraal in ‘In Memoriam matris’, de eerste afdeling van de bundel *Het levend Monogram* (1955). Daarin bevindt zich onder meer het beklammende gedicht ‘Kinderherinnering’: het gaat terug op het aanstaande vertrek van het gezin Gerhardt van Gorcum naar Schiedam, waar Gerhardts vader directeur zou worden van een ambachtsschool. Hier volgen de twee kwatrijnen:

Vóór wij vertrokken naar de zwarte brandersstad,
ging gij nog eenmaal met mij naar de
uiterwaarden.

Er was een wollig schaap, dat witte lammeren had;
Een veulentje stond bij de grote blonde paarden.

Opeens voelde ik, dat gij mij naar het water trok.
Gij zijt gekeerd, omdat ik wild en angstig schreide.
Wit liep gij op de dijk; ik hangend aan uw rok.
Moeder en kind: vijanden en bondgenoten beide.

Ida Gerhardt in 1913, Collectie Letterkundig Museum.

Dat hier sprake is van een echte herinnering, is uitermate onwaarschijnlijk. De wijze waarop het thema “moederlijke bescherming” in de twee kwatrijnen antithetisch is uitgewerkt, geeft aan dat er sprake moet zijn van een latere constructie, toen de moeder “zenuwziek” en ontoerekeningsvatbaar was: van tijd tot tijd moest zij in een kliniek worden opgenomen. Koenen noemt, met de nodige voorzichtigheid, het gedrag van de moeder “actieve affectieve verwaarlozing”. Zelf in haar jeugd getiranniseerd kon zij geen liefde voor haar kinderen opbrengen, vooral niet voor de toen al eigenzinnige Ida.

Zeer belangrijk voor Gerhardt was ook de dichtervertaler Jan Hendrik Leopold, die op het Rotterdamse gymnasium haar leraar Grieks was. Gerhardt adoorde hem, was volgens Koenen zelfs verliefd op hem. Samen maakten zij wandelingen rond de Kralingse Plas in Rotterdam. Zonder Gerhardt daarvoor een verklaring te geven, maakte Leopold ook weer een eind aan hun omgang. “Ida heeft nooit geweten waarom, en er was ook geen waarom”, heeft Van der Zeyde (1974) opgemerkt, maar Koenen geeft wel enkele verklaringen, noemt bijvoorbeeld de mogelijkheid dat Gerhardts vurige bewondering Leopold was gaan benauwen of tegenstaan: zo had hij ook een bevriende collega van zich afgestoten. Toch is Gerhardt Leopold altijd op handen blijven dragen: in haar poëzie neemt hij mythische proporties aan en zijn vertalingen zijn voor haar een inspiratiebron geweest. In haar dissertatie (1942), die twee vertaalde boeken van Lucretius’ leerdicht *De rerum natura* bevat, wordt Leopold als onbenaderbaar voorbeeld gezien. Zijn plotselinge dood (1925), vlak nadat hij als leraar was afgekeurd, heeft veel Leopold-kenners bezig gehouden, maar een overtuigende verklaring is nooit gegeven. Volgens Koenen was het voor Gerhardt duidelijk dat er sprake was van suicide. Zij maakt dit op uit een gedicht ‘Sterven J.H. Leopold’, waarin de dichter spreekt over zijn naderende dood. Het is gevonden in het dagboek van een studievriendin, maar Koenen meent dat het door Gerhardt is geschreven en dat het wijst op haar overtuiging dat Leopold zelf een einde aan zijn leven heeft gemaakt. *Als* het gedicht inderdaad van haar is en *als* dat naar Leopolds zelfmoord verwijst (er is een verwijzing naar zijn dood, maar of dat een zelfgekozen dood is, staat niet vast), dan is er nog geen bewijs voor de aanname dat haar leermeester de hand aan zich zelf had

geslagen. Koenen heeft in haar boek een recentelijk ontdekte brief van Gerhardt (1977) opgenomen, waaruit blijkt dat zij als negentienjarige zelfmoord had willen plegen, maar dat haar familie dit had belet. Dat moet voor haar een traumatische ervaring zijn geweest, waarvan een preoccupatie met suicide het gevolg kan zijn geweest: dat die haar tot de overtuiging heeft gebracht dat Leopold zijn einde zelf had bepaald, is dan zeer waarschijnlijk.

Dit boek heeft misschien als belangrijkste kwaliteit: evenwichtigheid. Die komt zowel in Koenens portret van Gerhardt als in de bespreking van haar gedichten tot uitdrukking. Als biografe legt zij de nadruk op Gerhardts energie en werklust, waardoor zij het zware werk als docente lang kon combineren met het werk aan haar poëzie, maar in 1963 werd zij afgekeurd. Dat zij daarna Hebreeuws ging studeren om, samen met Marie van der Zeyde, *De Psalmen* (1972) te kunnen vertalen, getuigt van grote wilskracht. Vreemde gedragingen van Gerhardt worden door Koenen niet goedgepraat, maar bekritiseerd: daaronder valt haar gewoonte critici te vragen of zij een nieuwe bundel van haar (goed) wilden bespreken. Week een recensent in zijn interpretatie van een gedicht af van de auteursintentie, dan werd hij meteen op de vingers getikt. In haar behandeling van de door haar geselecteerde gedichten is Koenen behoedzaam, geneigd om vanuit verschillende invalshoeken de teksten te bezien; is zij niet zeker van een eigen voorkeur, dan meldt zij dat.

De titel van deze studie, *Dwars tegen de keer*, zou eigenlijk tussen aanhalingstekens moeten staan: hij komt voor in ‘Aan een jonge dichter’, dat niet in de *Verzamelde gedichten* is opgenomen. Er zijn enige tientallen van deze verzen, wellicht niet zo goed als de canonieke, maar in ieder geval de moeite waard. Mieke Koenen zou de bewonderaars van de *grand old lady* van onze literatuur zeer verplichten met een uitgave van deze gedichten, eventueel vergezeld door de teksten van lezingen, waarvan er meer blijken te zijn dan tot nu toe was gedacht.

RUDI VAN DER PAARDT

MIEKE KOENEN, *Dwars tegen de keer. Leven en werk van Ida Gerhardt*, Athenaeum-Polak & Van Gennep, Amsterdam, 2014, 817 p.